

НАВЧАЛЬНО-МОВЛЕННЄВІ СИТУАЦІЇ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Гіль С.І. (Харків)

Стаття присвячена проблемі моделювання навчально-мовленнєвого спілкування на основі мовленнєвих ситуацій на заняттях з української мови як іноземної. Розглянуті основні параметри реального спілкування під час навчання. Описані технології навчання іноземних студентів українського мовлення з використанням навчально-мовленнєвих ситуацій. Уточнені функції таких ситуацій. Моделювання комунікативних ситуацій є ефективним методичним прийомом, дає змогу викладачеві забезпечити високу якість та ефективність навчальної діяльності, створити умови для отримання студентами ґрунтовних теоретичних і практичних знань у закладі вищої освіти.

Ключові слова: мовлення, навчально-мовленнєва ситуація, ситуативно-орієнтоване навчання, спілкування, українська мова як іноземна.

Гиль С.И. Учебно-речевые ситуации на занятиях по украинскому языку как иностранному. Стаття посвящена проблеме моделирования учебно-речевого общения на основе речевых ситуаций на занятиях по украинскому языку как иностранному. Рассмотрены основные параметры реального общения во время обучения. Описаны технологии обучения иностранных студентов украинской речи с использованием учебно-речевых ситуаций. Уточнены функции таких ситуаций. Моделирование коммуникативных ситуаций является эффективным методическим приемом, позволяет преподавателю обеспечить высокое качество и эффективность учебной деятельности, создать условия для получения студентами глубоких теоретических и практических знаний в заведении высшего образования.

Ключевые слова: общение, речь, ситуативно-ориентированное обучение, украинский язык как иностранный, учебно-речевая ситуация.

Svitlana Gil. Speech training situations at the lessons of Ukrainian as a foreign language. The article is devoted to the problem of modeling educational and verbal communication on the basis of speech training situations at the lessons of Ukrainian as a foreign language. The basic parameters of real communication in the process of training have been analyzed. Different means

of teaching foreign students the Ukrainian speech with the use of speech training situations have been described. The functions of such situations have been specified; the requirements for them have been defined. Speech training situations can be used in various types of speech activity in the classroom. And if we create in the classroom an atmosphere close to the real one that facilitates communication with a foreign language, then the speech training situations are the best suited for teaching the Ukrainian foreign language oral speech.

The creation of speech training situations takes place through the strict selection of vital topics for speech expression through various visual and auditory visualizations, modeling the speech activity of students on the basis of didactic games and textbooks. Such speech training situations are not supposed to have all the signs of an authentic speech situation, but it nevertheless retains the most essential features of natural communication. In foreign students' speech situations testing of samples and models of real foreign language communication takes place, the speech behavior of foreign students is formed, their attention is mobilized and imagination develops, the learning process is enlivened.

The simulation of communicative situations is an effective language teaching method. The latter meets the needs of the day, as it enables the teacher to ensure the high quality and efficiency of the training activities, to create conditions for students to receive thorough theoretical and practical knowledge at a higher educational institution. In the process of language training organization and speech situations, the teacher plays an important role, since he/she is the organizer of this process.

Key words: communication, situationally-oriented teaching/learning, speech training situation, Ukrainian as a foreign language.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Однією з актуальних проблем методики навчання української мови іноземних студентів є розробка лінгвістичних і психологічних основ навчання українського мовлення поза українського мовного середовища. Подолати проблему відсутності або недостатності україномовного середовища, на наш погляд, можна шляхом моделювання на уроці навчально-мовленнєвого спілкування на основі мовленнєвих ситуацій, які, з погляду психолінгвістики, є мотиваційною основою мовленнєвої діяльності студентів, з погляду лінгводидактики, – способом або умовою організації навчально-мовленнєвого спілкування на занятті. **Актуальність** обраної теми дослідження зумовлена потребою вивчення особливостей використання навчально-мовленнєвих ситуацій під час вивчення

іноземцями української мови. Процес навчання іншомовного спілкування будується відповідно до законів реального спілкування і має бути його моделлю.

Аналіз останніх досліджень. Проблема використання навчально-мовленнєвих ситуацій (далі НМС) у навчанні іноземної мови широко представлена в методичній літературі. У працях більшості науковців (М. Вайсбурд, Є. Вишневський, Ж. Войнова, М. Ляховицький, Р. Мільруд, Ю. Пассов, Г. Рогова, В. Скалкін та ін.) досліджено методику використання НМС під час навчання іншомовного говоріння. Деякі дослідники (М. Вайсбурд, Є. Вишневський, Т. Карих, М. Ляховицький, Л. Чернявська) розглядають роль НМС і в навчанні аудіювання та читання, наголошуючи на суттєвій відмінності ситуацій реценції від ситуацій, що лежать в основі навчання мовлення. Аналіз науково-методичної літератури свідчить, що поняття «мовленнєва ситуація» спочатку застосовувалося стосовно методики навчання іноземних мов (О. Мироліубов, І. Берман, В. Скалкін та ін.). Ситуація є чинником, що породжує мовленнєве висловлювання (О. Леонтьєв); умовою й засобом уведення слухачів до ситуації живого спілкування (О. Мироліубов). Слід підкреслити, що однозначного розуміння мовленнєвої ситуації як методичного прийому ще не сформувалося. Ситуацію розглядають як навчальний прийом розвитку мовлення (Г. Рожкова), як засіб розвитку непідготовленого мовлення (В. Скалкін), пов'язують з принципом мовленнєвих дій (О. Леонтьєв), мовленнєвим ситуаціям відводять особливе місце серед умов і засобів навчання, називаючи їх «мікросистемами навчання мови» (Т. Ладиженська), виділяють структурні компоненти мовленнєвої ситуації (Д. Ізаренков), відзначається надзвичайна актуальність мовленнєвої ситуації для розвитку мовлення нерідною мовою.

Комунікативну (мовленнєву) ситуацію розглядають як «сукупність мовленнєвих і немовленнєвих умов, що ми поставили учням, необхідних і достатніх для того, щоб учень правильно здійснював мовленнєву дію відповідно до наміченого нами комунікативного завдання» [4: 36] (переклад наш – Г.С.).

Ю. Пассов визначає ситуацію як «динамічну систему взаємовідносин двох (і більшої кількості) суб'єктів, відображену в їхній свідомості, що породжує потребу до цілеспрямованої

діяльності у вирішенні мовленнєрозумових завдань і живить цю діяльність» [5: 182] (переклад наш – Г.С.).

В. Скалкін, проаналізувавши структуру НМС, запропонував виділити такі її компоненти: 1) умови ситуації; 2) мовленнєва ситуація (висловлювання). Умови ситуації – це опис ситуації, мовленнєвий стимул, завдання.

М. Вайсбурд у своїй роботі «Использование учебно-речевых ситуаций при обучении устной речи на иностранном языке» [1] також розглядає компоненти НМС, що, у свою чергу, визначають зміст і форму мовленнєвого повідомлення.

Отже, **мета** нашої статті полягає в описі технології навчання іноземних студентів українського мовлення з використанням навчально-мовленнєвих ситуацій, а також в уточненні функцій таких ситуацій та визначенні вимог до них.

Виклад основного матеріалу. Навчально-мовленнєва ситуація – це запропоновані викладачем умови, необхідні для здійснення студентами мовленнєвої дії згідно з представленим комунікативним завданням. Дієвість ситуацій у навчанні залежить від точного орієнтування на конкретне завдання, від доступності ситуацій для студентів, відповідності їхнім інтересам і потребам, індивідуальним особливостям, віку.

НМС як методична категорія виконують найрізноманітніші функції. Ситуації можуть бути як компонентом змісту, так і прийомом навчання на різних етапах формування мовленнєвих умінь. Вони можуть служити знаряддям керування навчальною діяльністю студентів і засобом організації роботи викладача, сприяти вирішенню практичних, освітніх і виховних завдань. НМС як компонент змісту дозволяють відібрати й організувати певним чином мовний та мовленнєвий матеріал.

НМС як прийом навчання дозволяють планувати процес формування мовленнєвих навичок і умінь. Вони допомагають здійснювати контроль за процесом формування навичок і умінь.

Серед способів створення НМС М. Вайсбурд [1] називає: а) словесний опис; б) використання наочності; в) інсценування готових текстів, програвання мовленнєвих ігор; г) використання реальних обставин.

У сучасній методичній літературі [1; 2; 6] представлені різні класифікації (типології) НМС: за відношенням до реальної

дійсності (природні, або реальні, і штучні, або уявні); за способом створення – екстралінгвістичні (позамовні) та вербальні (мовні) ситуації; за обсягом висловлювання розрізняють мікро- й макроситуації; за методичною метою можна розрізнити ситуації, що лежать в основі акту репродукції та акту рецепції.

За умов навчання студентів природні мовленнєві ситуації виникають у тому випадку, коли здійснюється обмін новою для студентів інформацією під час обговорення будь-якого факту з життя студентів, під час обміну думками про умови життя й навчання в Україні, про проблеми адаптації, з приводу переглянутого фільму, під час бесіди про поточні справи. Оскільки лише природні ситуації не можуть забезпечити послідовну роботу з розвитку мовлення, то великого значення набуває створення уявних ситуацій на заняттях з української мови.

І природні, й уявні ситуації є навчальними, оскільки вони реалізуються засобами нерідної мови в навчальних цілях. Уявні ситуації, проте, мають характерні риси: в них даються деталізовані обставини, обов'язковим є стимул (у словесній формі; наприклад, «... спробуй переконати ...») тощо), реакція може бути різною, вона менш емоційна, ніж у природній мовленнєвій ситуації. Такі ситуації можна створювати неодноразово, що є дуже важливим для організації навчального процесу.

Екстралінгвістичні ситуації створюються за допомогою ілюстрацій, макетів, фільмів тощо, вербальні – за допомогою словесного опису.

Мікроситуації співвідносяться з мінімальним мовленнєвим продуктом (діалог), макроситуації – зі зв'язним висловлюванням. На основі мікроситуацій можна навчати способів взаємозв'язку суміжних реплік діалогу.

Ситуації, що лежать в основі акту рецепції та акту репродукції, розрізняються розміщенням учасників спілкування й формою їхнього зв'язку (односпрямована, двоспрямована). Ситуації репродукції мотивують говоріння (або за необхідності письмове мовлення). Ситуації рецепції застосовуються як спосіб мотивації читання та аудіювання.

Вимоги до НМС розрізняються залежно від того, на що спрямоване їх використання в різних ланках процесу формування навичок і розвитку умінь. НМС використовуються: 1) на етапі

ознайомлення студентів із новим матеріалом. Тут НМС становлять фон і забезпечують первинне сприйняття явища, мовленнєвий продукт подається в готовому вигляді в єдності з ситуацією. Це дозволяє студентам накопичувати мовленнєвий досвід. 2) На етапі тренування студентів у вживанні мовного матеріалу в мовленні та формування мовленнєвих навичок. У цьому разі виконуються ситуативні мовленнєвопідготовчі вправи, оскільки умови формування мовленнєвих навичок повинні бути адекватні умовам їх функціонування. На відміну від першого випадку мовленнєвий продукт не пропонується студентам у готовому вигляді, а тільки підказується за допомогою різних мовленнєвих опор. Але поступово опори мають скорочуватися й повністю виключаються зі складу вправи. 3) На етапі розвитку умінь українського усного та писемного мовлення НМС становить стимул, що спонукає студентів самостійно відбирати й використовувати мовні явища в мовленні відповідно до запропонованих обставин (умов). НМС є способом мотивації мовленнєвої діяльності. Таке тренування студентів у вираженні своїх думок відповідно до НМС розвиває необхідні мовленнєві вміння.

Крім зазначених вище функцій, ситуація може виконувати й інші, наприклад, бути центром, навколо якого об'єднується мовний матеріал під час його відбору та організації, бути одиницею побудови підручника.

Ситуативний підхід, таким чином, пронизує весь процес навчання української мови, включаючи відбір, організацію мовного матеріалу, введення нових мовних одиниць, формування нових мовленнєвих навичок і навчання всіх видів мовленнєвої діяльності.

Велике значення для навчання рецептивних видів мовленнєвої діяльності мають ситуації рецепції. Такі ситуації визначають спрямованість уваги на певні аспекти повідомлення – цільову установку й потребу в мовленнєвому спілкуванні. Ситуації рецепції повинні «захопити» студента новизною інформації, гостротою сюжету, незвичністю форми викладу змісту. Вони мають спонукати студента до активного цілеспрямованого сприйняття тексту для аудіювання і для читання. А потім використовувати отриману інформацію в іншому виді мовленнєвої діяльності. У цьому випадку сприйняття стає цілеспрямованим, активним процесом. Ситуації

рецепції мають забезпечити єдність пізнавальних і комунікативних мотивів.

Використовуючи НМС у своїй практиці, ми переконалися в їхній ефективності. Вони додають у навчання новизну, творчість, сприяють зростанню мовленнєвої активності студентів. Слід зазначити, що і не дуже здібні студенти, залучені до конкретної ситуації, не можуть залишатися осторонь.

Під час підготовки до занять викладач має враховувати різнорівневу підготовку студентів і заздалегідь розподіляти студентів з урахуванням їхньої психологічної сумісності на підгрупи, де знаходяться як слабкі, так і сильні студенти.

Застосування ситуацій спілкування на занятті вимагає від викладача творчого підходу до організації цього виду діяльності. НМС (наприклад, *«Привітання друга з Днем народження»*, *«Розповідь про своє улюблене заняття»*, *«Запрошення друзів на чай»*, *«Знайомство в кафе»* тощо) спираються на лексико-тематичний мінімум та лексико-граматичний матеріал, продуктивні в певній темі формули етикету, а також на стереотипні вислови, що є своєрідною опорою у кожній конкретній ситуації. Можна виокремити так звані опорні репліки, що є комунікативним ядром ситуації та можуть слугувати за зразок для подальшого формування мовленнєвих умінь. У темі *«Зустріч»* це, зокрема, такі вислови: *Радий тебе бачити; Ні, Ви помилилися; Як життя? Яка приємна несподіванка! Як склав? Можливо, вона не прийде? Вибачте, я затримався; Ти давно чекаєш? Що ти тут робиш? Як добре, що я тебе побачив! Якщо побачиш, перекажи їй...; Ти не знаєш, як справи в...; До речі, ти бачишся з...; Як справи? Сто років тебе не бачила!; Ви куди?; Ти спішиш?; Невже це ти?; От не сподівалася!; Я вже почала хвилюватися; Знаєш новину? та ін.*

Наприклад, НМС *«Ласкаво просимо до Харкова»*. До міста приїздять туристи. Їх треба познайомити з визначними пам'ятками Харкова. Студентам можна запропонувати текст з інформацією, яку повідомляють гіді. Перед студентами слід поставити певні завдання, наприклад: виділити з інформації найбільш цікаві факти, визначити послідовність їх подання в повідомленні з метою в майбутньому навчитися продукувати свої власні; сформулювати питання, які, на їхню думку, могли б поставити студенти,

зацікавлені в додатковій інформації; підготувати вдома подібну інформацію.

Під час моделювання НМС викладач має враховувати провідні для певного контингенту студентів сфери спілкування, їхні інтереси, вподобання тощо, для визначення яких доречно провести попереднє анкетування студентів.

Під час навчання НМС здебільшого подають за допомогою вербального опису (так званих інструкцій) – усного, зі слів викладача, чи письмового, надрукованого на роздавальних картках. У прикладах, у діалогах беруть участь два або три студенти, у кожного – своя інструкція до розмови. Наведемо приклад таких інструкцій, написаних мовою, яку вивчають: *1. Ви приїхали з Туреччини до свого приятеля, який мешкає в Харкові. Сьогодні він не може супроводжувати Вас у подорожі містом, а Ви хочете спочатку поїхати в супермаркет, потім оглянути центр міста, а решту дня провести в нічному клубі. Розпитайте приятеля, як Вам дістатися до цих місць. 2. Ви мешкаєте в Харкові в центрі. До Вас приїхав приятель із Туреччини. Сьогодні Ви не можете супроводжувати його в подорожі містом, а він хоче спочатку поїхати до супермаркету, потім оглянути центр міста, а решту дня провести в нічному клубі. Користуючись наданою Вам схемою харківського метро та мапою Харкова, поясніть, як йому дістатися до цих місць.*

За умов навчання української мови НМС мають велику цінність, оскільки моделюють життєві ситуації у навчальних цілях.

Навчально-мовленнєві ситуації можуть застосовуватися для навчання різних видів мовленнєвої діяльності на занятті. Створення НМС відбувається шляхом відбору життєво важливих тем для мовленнєвого висловлювання, моделювання мовленнєвої діяльності студентів. Наприклад, у соціально-побутовій сфері мовленнєвого спілкування можна запропонувати такий тип ситуації, як *«Запрошення на свято»*: у Вас ювілей, Вам виповнюється 20 років, установка – запросіть найкращих друзів до себе чи в кафе. Тут обговорюються лексичні теми, читаються тексти на зразок *«Ідемо в гості»*, *«Запрошення в гості»*, вивчаються типові фрази за цією темою. Навчитися висловлювати свої думки, обговорювати події допоможе ситуація *«Святковий стіл»*: завтра у

Вашого брата День народження, треба обговорити з рідними, що поставити на стіл (ознайомлення з лексичними темами «Продукти», «Страви», «Прибори»).

Висновки. У мовленнєвій ситуації відбувається апробація зразків і моделей реального іншомовного спілкування, формується мовленнєва поведінка студентів, мобілізується їхня увага та розвивається уява, поживається процес навчання. Моделювання комунікативних ситуацій є ефективним методичним прийомом, відповідає потребам дня, тому що дає змогу викладачеві забезпечити високу якість та ефективність навчальної діяльності, створити умови для отримання студентами ґрунтовних теоретичних і практичних знань у ЗВО. Беручи активну участь у структурованій навчальній діяльності, студенти генерують ідеї, спрямовані на ефективне розв'язання проблем реального життя, опановують культуру спілкування, проявляють себе як особистості.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в дослідженні теоретичних аспектів НМС, у практичному моделюванні НМС із метою їх використання в навчанні іноземних студентів українського мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вайсбурд М.Л. Использование учебных ситуаций при обучении устной речи на иностранном языке. Обнинск: Титул, 2001. 128 с.
2. Камалетдинова А.В. Учебно-речевые ситуации как основа первоначального обучения учащихся башкирской школы общению на русском языке: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Уфа, 2003. 199 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/uchebno-rechevye-situatsii-kak-osnova-pervonachalnogo-obucheniya-uchashchikhsya-bashkirskoi> (дата звернення: 12.08.2018).
3. Колшанский Г.В. Лингвокоммуникативные аспекты речевого общения. *Иностранные языки в школе*. 1985. № 1. С. 10–14.
4. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. М.: Просвещение, 1969. 214 с.
5. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. Москва: Русский язык, 1989. 276 с.
6. Станкевич Н. Навчально-мовленнєва ситуація у діалогічному мовленні: стратегія моделювання. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2010. Вип. 5. С. 53–60.

REFERENCES

- Kamaletdinova, A.V. (2003). *Uchebno-rechevye situacii kak osnova pervonachal'nogo obucheniya uchashchihhsya bashkirskoj shkoly obshcheniyu na russkom yazyke* [Educational and speech situations as a basis for the initial training of students of the Bashkir school in Russian]. *Doctor's thesis*. Ufa. Available at: <http://www.dissercat.com/content/uchebno-rechevye-situatsii-kak-osnova-pervonachalnogo-obucheniya-uchashchihhsya-bashkirskoi> [Accessed 12 Aug. 2018] [in Russian].
- Kolshanskii, G.V. (1985). *Lingvokommunikativnye aspekty rechevogo obshcheniya* [Linguo-communicative aspects of speech communication]. *Inostrannye yazyki v shkole* [Foreign languages in school], 1, pp. 10–14 [in Russian].
- Leontiev, A.A. (1969). *Yazyk, rech', rechevaya deyatel'nost'* [Language, speech, speech activity]. Moscow: Education [in Russian].
- Passov, E.I. (1989). *Osnovy kommunikativnoj metodiki obucheniya inoyazychnomu obshcheniyu* [Fundamentals of communicative methods of teaching foreign-language communication]. Moscow: Russian language [in Russian].
- Stankevich, N. (2010). *Navchalno-movlennieva sytuatsiia u dialohichnomu movlenni: stratehiia modeliuvannia* [Learning-speech situation in dialogical speech: modeling strategy]. *Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi* [Theory and practice of teaching Ukrainian as a foreign language], 5, pp. 53–60 [in Ukrainian].
- Weisburd, M.L. (2001). *Ispol'zovanie uchebnykh situacij pri obuchenii ustnoj rechi na inostrannom yazyke* [Use of learning situations when teaching oral speech in a foreign language]. Obninsk: The Title [in Russian].

Стаття надійшла до редакції: 20.09.2018

Гіль Світлана Іванівна, викладач кафедри мовної підготовки 1 Навчально-наукового інституту міжнародної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (61022, Харків, майдан Свободи, 4); e-mail: лана3231@ukr.net; orcid: <https://orcid.org/0000-0001-8304-2510>.

Гиль Светлана Ивановна, преподаватель кафедры языковой подготовки 1 Учебно-научного института международного образования Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина (61022, Харьков, площадь Свободы, 4); e-mail: лана3231@ukr.net; orcid: <https://orcid.org/0000-0001-8304-2510>.

Svitlana Gil, Lecturer, Language Training Department 1, International Education Institute for Study and Research, V.N. Karazin Kharkiv National University (61022, Kharkiv, 4 Svoboda Square); e-mail: лана3231@ukr.net; orcid: <https://orcid.org/0000-0001-8304-2510>.